

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ОГІЄНКА
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва.

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Урсу Н.О.
« ____ » _____ 2020 р.

Дипломна робота
Бакалавра
з теми:

**«ВІДНОВЛЕННЯ НАРОДНИХ ІКОН НА ЖОРСТКИХ
КРУПНОЗЕРНИСТИХ ПОЛОТНЯНИХ ОСНОВАХ»**

Виконала:
студентка 4 курсу, РТМ1-В16 групи
спеціальності 023 Образотворче
мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація за освітньою програмою
РЕСТАВРАЦІЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА
Панчук Марія Ігорівна

Керівник: **Віштакенко В.А.**
кандидат мистецтвознавства, старший
викладач кафедри образотворчого і
декоративно прикладного мистецтва та
реставрації творів мистецтва

Рецензент: **Луць С. В.**
кандидат мистецтвознавства, старший
викладач кафедри образотворчого і
декоративно прикладного мистецтва та
реставрації творів мистецтва

Кам'янець-Подільський – 2020 р.

ЗМІСТ

| | |
|--|-----------|
| ВСТУП | 3 |
| РОЗДІЛ 1 НАРОДНА ІКОНА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА | 6 |
| 1.1. Особливості розвитку українського іконопису..... | 6 |
| 1.2. Українська народна ікона: історія, типологія, художня специфіка | 20 |
| РОЗДІЛ 2. ВІДНОВЛЕННЯ ПОЛОТНЯНОЇ ОСНОВИ У РЕСТАВРАЦІЙНІЙ ПРАКТИЦІ | 38 |
| 2.1. Види полотняних основ | 38 |
| 2.2. Основні види пошкодження полотна, причини їх виникнення | |
| 2.3. Відновлення цілісності полотняної крупнозернистої основи | |
| 1.3. на прикладі народної ікони з фондів Кам'янець-Подільського | |
| 1.4. державного історичного музею-заповідника | |
| РОЗДІЛ 3. РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ | |
| ВИСНОВКИ | |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ | |
| ДОДАТКИ..... | |

ВСТУП

Народна ікона – це особливе духовно-сакральне явище, масове й унікальне за глибиною витоків та фольклорно-християнським характером іконографії. Наразі відбувається відродження українського іконопису, однак без знань про традиції наших пращурів, про своєрідність втілених в ньому естетичних поглядів, неможливо продукувати духовну спадщину нашого народу.

До XVIII століття, коли народна, зокрема хатня ікона, ще не набула популярності, а розповсюдженою була ікона храмова, її колорит вирізнявся витриманим поєднанням кольорів, що надавало такій іконі певних рис аскетичності. У XVIII столітті характерною особливістю храмової ікони стала яскрава колірна гама, контрастне поєднання окремих кольорових плям, пишність декору, що було зумовлено впливом стилю бароко, що набув популярності у Західній Європі. Народна ікона, поширення якої відбулося наприкінці XVIII століття, також виражає цей стильовий вплив.

Актуальність теми. Українська народна ікона – це культурна спадщина українських народних та православних традицій. Тому відновлення української народної ікони має значення, не тільки для збереження національної культурної спадщини, а й для всього православного світу. Адже завдяки таким роботам ми маємо змогу спостерігати власними очима розвиток іконопису на теренах України. Тому ми можемо споглядати розвиток майстерності щодо написання та оздоблення ікон, а також розвиток і зміну народного бачення православної традиції. Українські народні звичаї переплелися з православними й утворили цілісну самобутню українську культуру, яка вплинула і виражається в народній іконі. Саме через тісний зв'язок народної ікони з українською культурою, та її повсякчасним побутовим використанням, такі ікони часто називають хатніми [34].

Осягнути українську культурну спадщину без її основи, християнської традиції та народної творчості, вкрай важко, якщо не неможливо. Саме тому

збереження та відновлення української народної ікони XVIII-XX століття вкрай важливе для збереження та декодування української культурної спадщини.

Мета дослідження – дослідити та проаналізувати відновлення полотняної основи у реставраційній практиці на прикладі народної ікони з фондів Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Завдання дослідження:

- 1 Проаналізувати мистецтвознавчі та історичні джерела з теми дослідження;
- 2 Дослідити історію типологію та художню специфіку української народної ікони;
- 3 Виявити основні види пошкодження полотна та причини їх виникнення;
- 4 Здійснити та описати відновлення цілісності полотняної крупнозернистої основи на прикладі народної ікони з фондів Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника;
- 5 Написання реставраційного паспорту.

Об’єкт дослідження – процес реставрації народних ікон, зокрема відновлення полотняної основи.

Предмет дослідження – особливості відновлення жорстких крупнозернистих полотняних основ.

Хронологічні межі дослідження – дане дослідження поширюється на період з XVIII по XX століття.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію України.

Методи дослідження. Для виконання завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений вивченням візуального матеріалу; аналітичний, представлений аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу, представлений порівняльним мистецтвознавчим аналізом ікон та сакральних живописних творів мистецтва. До спеціальних методів належать статистичний метод та метод роботи з першоджерелами.

Наукова новизна дослідження полягає у дослідженні та систематизації різних методик відновлення народних ікон на жорстик крупнозернистих полотняних основах.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані:

- 1 для поглибленого вивчення та розвитку реставраційної наукової теорії, та новітніх методик реставрації крупнозернистої полотняної основи;
- 2 для реставраційних робіт творів станкового сакрального живопису;
- 3 для вивчення інноваційних технологій та методів в реставрації.

Структура і обсяг роботи. Текстова частина бакалаврської роботи складається зі вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 66 сторінок, список використаних джерел налічує 64 позиції.

Практична частина представлена реставрацією народної ікони – «Ісус Христос Вседержитель, св. Миколай, св. Великомучениця Варвара» з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та копією Роберто Феррі «Нарцис» ХХІ століття.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши мистецтвознавчі та історичні джерела можна зробити наступні висновки. Народна ікона становить невід'ємну частину українського образотворчого мистецтва. Ми бачимо тісне переплетення української культури, християнської традиції загалом та старообрядництва зокрема. Це найяскравіше виразилось у так званій «хатній» народній іконі.

Українська ікона в метафоричній та символічній формі зафіксувало різні стани й почування українських людей упродовж їх історії. Головна особливість розвитку українського іконопису полягає в тому, в іконі зміцнюється ідея своєрідної захисної сили — містичного оберігача від небезпеки, це євангельська надія, надія на єдиного, всемогутнього, трипостасного Бога. Ікона розрахована на тривале споглядальне сприйняття, сильну психологічну дію на глядача, пропаганду всього того в євангельському віровченні, що підтримує людину, виховує у неї силу волі й готовність до боротьби за християнські й національні ідеали. Поряд із мучениками південних країн перших віків християнства, малюються й українські мученики за віру (Борис та Гліб), князь Володимир і княгиня Ольга, засновники монашого життя в Києві Антоній і Теодосій Печерські. Але, безперечно, домінують образи Ісуса Христа й Богородиці. Через Богородичні образи, може, найповніше декларується стан народу, бажання покровительства Діви Марії, палке жадання, щоб її любов до Сина перейшла й на тих, хто молиться Ісусові. Шукання заступництва Діви Марії — наскрізна тема українського ікони малювання середньовічної доби, яка визначає прій ритети Богородичної тематики й у наступні століття (це ікони типу матері-Одигітрії (Провідниці), ікона Волинської Богородиці). У XVI ст. почав формуватися східно-християнський живопис, в основу іконопису якого закладалися народні традиції. На хатніх іконах майстри намагалися зображати якомога більше святих, адже вони здавалися їм ближчими і зрозумілішими, ніж Христос. Сили природи, елементи і пори року символізують основні групи атрибутів святих, зображених на іконах, що є свідченням взаємозв'язку язичницьких уявлень та християнської віри. Після

хрещення Київської Русі хатні обереги язичницької віри селяни поступово замінили настінними іконами-хрестами, потім іконами, різьбленими на дереві, аж доки в кінці XVIII ст. не з'явилися мальовані ікони на дошках. Щодо виникнення та поширення феномену української хатньої ікони, маємо три гіпотези: 1) популярність станкової гравюри з XVII ст. слугувала багатим джерелом сюжетів та іконографічних схем для майстрів народного іконописання; 2) панські помешкання і замки, поряд з якими зазвичай будувалися каплиці, викликали в селян прагнення мати у власних хатах своєрідний домашній іконостас; 3) переосмислюючи апокрифи, народні малярі втілювали в іконах своє бачення й розуміння подій Святого Письма. Скоріш за все, всі фактори зазначені в гіпотезах виникнення української хатньої ікони, так чи інакше вплинули на її виникнення, розвиток та особливості. Колорит хатніх ікон, насиченість палітри, контрастність колірних співвідношень і манера виконання розрізняються залежно від регіонів. Для ікон Поділля характерним є темне тло, переважно зеленого, синього або вохристого кольорів. Квіти намальовано червоним, жовтим, білим, зеленим кольорами, листочки – зеленим. Контурів немає, пом'якшені живописні кольори відокремлюють постаті святих від темного тла ікони. Подільські ікони на полотні схожі на гобелени (за пастозністю і колоритом споріднених кольорів). Давньоруські майстри стали користуватися основами з полотна лише в XVII столітті, в портретному живописі. Для другої половини XVIII століття характерні ляне полотно полотняного переплетення, тонкий дрібнозернистий, що використовувався для картин невеликого формату, та саржеве грубозернисте полотно.

Переважна більшість зразків української хатньої ікони зосереджена у численних музеях та приватних колекціях, яка потребує належних умов зберігання та реставрації. Основними факторами, що впливають на збереження основи живопису, є температура та вологість повітря. При підвищеній відносній вологості (більше 70-75%) полотно виходить зі стану нормальної натягнутості, що призводить до тління полотна, набухання клею, що міститься

в ґрунті, до утворення цвілі, чи загнивання клею. Висока температура (25-30 °С) і відносна вологість нижче 50% приводять до пересихання волокон полотна, що призводить до крихкості та ламкості ґрунту та передаються живописному шару.

Однією з найважливіших умов для найкращого зберігання експонатів є стабільність середовища. Особливо небезпечні коливання температури та відносної вологості повітря у приміщенні для збереження. Залежно від цих коливань, полотно то сильно натягується на підрамник, то обвисає, що веде до його швидкого старіння. Провисання полотна — досить поширене явище. Його можуть викликати коливання температурно-вологісного режиму, дефекти підрамника та нерівномірне натягнення полотна, а також тривале похиле, а тим більше тривале горизонтальне положення картини. У більшості випадків це різні форми витягнутості окремих ділянок полотна у вигляді видавленого лицьового або зворотного боку або у вигляді накладання чи руйнування кромки. Зустрічаються також пробоїни, проколи, прориви різної форми, порізи та втрати полотна.

Підбиваючи підсумки на основі наведених фактів щодо походження і формування хатньої ікони, можемо зробити висновок, що українські народні ікони кінця XVIII-XX ст. — це самобутнє явище української культури. За технікою написання і символікою, притаманною лише українському фольклору, вітчизняні хатні ікони неможливо сплутати з іконами інших народів православного і католицького віросповідань. Вони народжувалися в серцях наших пращурів, які через іконопис несли вічні ідеї духовності й традиції роду. Формування хатньої ікони було поступовим, доки не переросло в загальноукраїнський феномен. Незважаючи на прийняття християнства, язичницькі вірування залишалися у світогляді селян, які жили за циклами природи. Поганські боги перейшли в християнство, змінивши лише свої назви, а не функції. Майстри намагалися зобразити на хатніх іконах якомога більше «святих»-посередників, адже вважали, що Христа не слід турбувати дрібницями.

На підставі дослідження було виявлено наступні особливості та методики відновлення народної ікони на жосткій крупнозернистій полотняній основі. Виділяються основні три способи відновлення. Перший це запаювання проривів за допомогою ниток полотна та клею. Другий це вирізання та заклеювання латок, по межі розриву. І, при особливо поганому стану кромки, їхнє дублювання. Та у найгіршому випадку можливе запаювання проривів, разом із дублюванням усього полотна. Всі три способи використовуються для укріплення та відновлення цілісності полотна, що буде забезпечувати його належне зберігання, при умові виконання правил збереження полотна у приміщенні.

При виконанні реставрації народної ікони «Ісус Христос Вседержитель, св. Миколай, св. Великомучениця Варвара» я використовувала метод запаювання проривів розпушеними волокнами, та накладання латок для відновлення цілісності основи. Через те, що кромки дуже погано збереглися у іконі, була потреба дублювання кромки. Це було зроблено для відновлення експозиційного вигляду, та і для подальшого зберігання ікони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. С. София Логос: словарь. Под ред. Н. П. Аверинцевой, К. Б. Сигова. Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. – 912 с.
2. Алешин А.Б. Реставрация станковой масляной живописи в России. Ленинград: Художник РСФСР, 1989. 160 с.
3. Альбедиль М. Ф. Зеркало традиций: Человек в духовных традициях Востока. Санкт-Петербург: Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2003. – 288 с.
4. Асеев Ю. С. Джерела. Мистецтво Київської Русі / Юрій Асеев. – Київ: Мистецтво, 1980. – 214 с.
5. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. Том 1. Москва: Изд-е К. Солдатенкова. 1865 1232 с. URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/afanas1/index.htm> (дата звернення 22.05.2020).
6. Бельтинг Х. Образ и культ. История образа до эпохи искусства. Москва: Прогресс-Традиция, 2002. — 748 с.
7. Бичков В. В. Малая история византийской эстетики. Киев, "Путь к истине", 1991. 408 с.
8. Білецький П. О. Скарби нетлінні. Українське мистецтво у світовому художньому процесі. Київ: Мистецтво, 1974. 192 с.
9. Болотов В. В. Лекции по истории Древней Церкви. В 2 т. Т. 1 : Введение в церковную историю ; Т. 2 : История Церкви в период до Константина Великого. 2-е изд. Минск : Белорусская Православная Церковь, 2011. 575 с.
10. Веряскин В. Ноосферное мышление. Лекция. Киев. 11.03.2006.

11. Гаваньо І. Перспективи розвитку Київського богослов'я. *Слово*. № 2(36) червень - серпень, 2008. С. 16-20. URL: https://issuu.com/slovo/docs/slovo_36 (дата звернення 22.05.2020).
12. Гельмут Б. Народне мистецтво. *Мистецтвознавство`04*. 2004. № 4. С. 157-164.
13. Гренберг Ю. И. Основы музейной консервации и исследования произведений станковой живописи. Москва: Искусство, 1976. 252 с. URL: <http://art-con.ru/libraries/source/%D0%9E%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%AB+%D0%9C%D0%A3%D0%97%D0%95%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%99+%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A1%D0%95%D0%A0%D0%92%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%98+%D0%98+%D0%98%D0%A1%D0%A1%D0%9B%D0%95%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%98%D0%AF+%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%98%D0%97%D0%92%D0%95%D0%94%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%99+%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%99+%D0%96%D0%98%D0%92%D0%9E%D0%9F%D0%98%D0%A1%D0%98. +%D0%AE.%D0%98. +%D0%93%D0%A0%D0%95%D0%9D%D0%91%D0%95%D0%A0%D0%93+ %D0%9C.,+1976> (дата звернення 22.05.2020).
14. Грушевська М. Наукова хроніка: Причинки до історії руської штуки в давній Польщі (етнографічній). *Записки товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. народу*. Львів: Накладом Т-ва імені Шевченка. – 1903. – Т. 51, кн. 1. – С. 1-13. URL: http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0008035 (дата звернення 22.05.2020).
15. Гулыга А. В. Эстетика в свете аксиологии. Пятьдесят лет на Волхонке. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. 448 с.

16. Драган М. Українська декоративна різьба XVI-XVIII ст. Київ: Наукова Думка, 1970. 204 с.
17. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1983. 180 с.
18. Иванова Е. Ю., Постернак О. П. Техника реставрации станковой масляной живописи. Москва: Индрик, 2005. 136 с.
19. Історія української культури. За загал. ред. І. Крип'якевича. 4-те вид., стереотип. Київ: Либідь, 2002. 656 с.
20. Історія української культури. Том 2 (Українська культура XIII – першої половини XVII століть). 1.5. Культура побуту. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult206.htm> (дата звернення 22.05.2020).
21. Історія української культури. Том 2 (Українська культура XIII – першої половини XVII століть). 1.9. Світогляд. Традиційні знання. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult210.htm> (дата звернення 22.05.2020).
22. Козак Н. Втрачені фрагменти стінопису церкви св. Онуфрія в Лаврові. *Бюлетень Львівського Національного науково-дослідного реставраційного центру України*. Л. 2007. Вип. 9. с. 34-43.
23. Колупаєва А. Українські кахлі XIV – початку XX століть. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевість. Львів, ін-т народознавства НАН України, 2006. 384 с.
24. Кудрявцев Е. В. Техника реставрации картин. Москва: ООО «Издательство В. Шевчук», 2002. 252 с.
25. Кутковой В. С. Краски мудрости. Москва: Паломник, 2008. 656 с.
26. Лазарев В. Н. История византийской живописи. Москва: Искусство, 1986. с. 227. Москва: Искусство, 1986. Т. 1. 329 с.
27. Лазарев В. Н. Византийское и древнерусское искусство. Статьи и материалы. Москва: Наука, 1978. 336 с.
28. Левина Р.А. Музейное хранение станковой живописи. *Основы музейной консервации и исследования произведений станковой живописи*. Ю.И.

- Гренберг*. Москва: Наука, 1976. URL: <http://art-con.ru/node/328> (дата звернення 22.05.2020).
29. Літопис руський. Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. 591 с.
30. Лозко Г. С. Українське народознавство. 2-е вид. Харків: Вид-во Див, 2005. 472 с.
31. Мнева Н. Е. Искусство Московской Руси. Москва: Искусство, 1965. 252 с.
32. Народна ікона на склі: *альбом* / наук. ред.: М.Станкевич; [упорядник: О.Романів-Тріска]. К.: Ін-т колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, 2008. 372 с.
33. Олійник М. Огляд історії українського іконопису. Частина I (X-XV ст.) *Слово*. № 3 (43), 2010. с.32-36. URL: <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/slovo/2010/698-review-of-the-history-of-ukrainian-icons-part-i.html> (дата звернення 22.05.2020).
34. Осадча О. Походження української хатньої ікони. URL: <http://artisthelen.com/publications/pohodzhennja-ukrajinskoji-hatnoji-ikony> (дата звернення 22.05.2020).
35. Осадча О. Українська народна (хатня) ікона кінця XVIII – XX століть як етнокультурний феномен (історія, типологія, художні особливості). Методична розробка до курсу «Народний розпис». URL: <http://artisthelen.com/rozrobky/ukrayinska-narodna-hatnya-ikona-kintsya-xviii-xx-stolit-yak-etnokulturnyj-fenomen-istoriya-typologiya-hudozhni-osoblyvosti> (дата звернення 22.05.2020).
36. Осадча О. Функція української хатньої ікони у створенні іконічного образу селянського житла кінця XVIII – початку XX століття (досвід ієротопічного методу дослідження). URL: http://hierotopy.ru/contents/HataHierotopyElenaOsadcha_v2.pdf (дата звернення 22.05.2020).
37. Откович В. П. Ікона на склі // Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=13027 (дата звернення 22.05.2020).

38. Откович В.П. Народна течія в українському живописі XVII-XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1990. 96 с.
39. Откович В.П. Народний живопис Гуцульщини. *Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 431-436.
40. Плохій С. Покрова Богородиця в Україні. *Пам'ятки України: Історія та культура*. 1995. № 5. С.32-39.
41. Попова Л. М. Народная иконопись Украины XIX века: дис. кандидата искусствоведческих наук: 07.00. 12 «История искусства». Ленинград, 1985. 194 с.
42. Ременяка О. С. Український іконопис XV-XVI століть на землях Холмщини та Підляшшя: Спец.: 17.00.01; Автореф. дис. канд. наук з мистецтвознавства. Київ, 2004. 20с.
43. Реставрация станковой масляной живописи. Москва: ВХНРЦ, 1976. 225 с.
URL: <http://art-con.ru/libraries/source/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F+%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9+%D0%BC%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D0%B9+%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B8.+%D0%92%D0%A5%D0%9D%D0%A0%D0%A6,+%D0%9C.,+1976> (дата звернення 22.05.2020).
44. Свенціцька В. І. Живопис XIV–XVI століть. *Історія українського мистецтва. В 6-ти томах. Т. 2. Мистецтво XIV – першої половини XVII століття*. Київ: Наукова думка, 1967 р. С. 208-274.
45. Скоп Л. Ікона “Мінеї-святці” з церкви св. Миколая села Явора. *Національний науково-дослідний реставраційний центр. Львівський філіал. Бюлетень № 9. Львів, 2007. С. 58-62.*
46. Словник українського сакрального мистецтва. Редкол.: М.Є. Станкевич, С.Боньковська, Р.Василик, Л.Герус; Ін-т народознавства Національної академії наук України. Львів: Друк ПТВФ Афіша, 2006. 288 с.

47. Собко Н. Словарь русских художников. Т. 1. Вып. I. А (510 имён). Санкт-Петербург: Тип. М.М.Стасюлевича, 1893. 350 с.
48. Станкевич М.Є. Автентичність мистецтва. Питання теорії пластичних мистецтв. Вибрані праці. Львів: Спілка критиків та істориків мистецтва, ПТВФ Афіша, 2004. 192 с.
49. Станкевич М.Є. Українське художнє дерево. Львів: Національна академія наук України, інститут народознавства, 2002. 480 с.
50. Станкевич М.Є. Українські витинанки. Київ: Наукова думка, 1986. 124 с.
51. Стародубцев О.В. Печатные иконы: история и современность. URL: <http://nesusvet.narod.ru/ico/books/strdbtsv.htm> (дата звернення 22.05.2020).
52. Степовик Д. Ікони козацької доби. *Українська культура*. 1995, № 2-12. С. 39-41.
53. Стратонова Н. Роль волхвів у суспільному житті Київської Русі. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ukr/2010_55/Straton.htm (дата звернення 22.05.2020).
54. Українська ікона XI-XVI ст.: К-т репрод. Київ: Мистецтво, 1991. 24 репрод. [ст 85.14(4УКР) У-45]
55. Український іконопис XII-XIX ст. з колекції НХМУ. Київ; Хмельницький: Артанія Нова; Галерея, 2005. 254 с.
56. Федь І.А. Трансцендентальні та культурологічні виміри феномена української ікони: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії: спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури». Київ, 2006. 22 с.
57. Франко І. Я. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Т. II: Апокрифи новозавітні: А. Апокріфічні євангелі / зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко. Львів: Наук. Т-во ім. Шевченка, 1899. 443 с.
58. Честный и животворящий. Київ: ЦПК, 2003. – 121 с.
59. Шмигельський А. Розвиток ікони на українських землях під впливом Сходу та Заходу після падіння Візантійської імперії 1453 року. URL: <http://christian-culture.in.ua/index.php/shedevry-kultury/ikonopys-maliarstvo/item/98-rozvytok-ikony-na-ukrainskykh-zemliakh-pid-vplyvom->

звернення 22.05.2020).

60. Шпак О. Народна гравюра та ікона на склі: універсальне й специфічне. Мистецтвознавство. 2004, № 03. С. 63-76.
61. Шпак О. Українська народна гравюра XVII – XIX століть. Львів: ВФ Афіша, 2006. 224 с.
62. Юр М. В. До проблеми колориту в українському народному розписі побутових виробів з дерева XIX – початок XX століття. *Регрес і регенерація в народному мистецтві. Колективне дослідження за матеріалами Третіх Гончарських читань*. відп. ред.: М. Селівачов; Музей Івана Гончара, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, Національна Академія Наук України. – К.: Родовід, 1998. С. 222-229.
63. Юр М. В. Розписи українських весільних скринь середини XIX – початку XX століття (типологія, іконографія, художні особливості): дис... кандидата мистецтвознавчих наук: спец. 17.00.06. Київ, 1998. 267 с.
64. Ярема Д. Іконопис Західної України XII-XV ст. Львів: Видавництво „Друкарські куншти”, 2005. 508 с.